

értékű, irodalmunkban is alaposan megbeszélni, mielőtt a nagy világgal közölné. Írói körökben a legkülönbözőbb véleményeket hallottuk róla, melyek közt kiválóbbnak tartjuk Dr. Kármán Mórét, ki Bodnár elmélete eszmei kapcsolatára Hegel systémáját fontosabbnak tartja mint a Spencereét. Ebbeli nézeteit igen tanulságos lenne apróra megismernünk.

B. A.

*Ungarische Lyrik von David Haek. Halle a. d. S.
Otto Hendel's Verlag, é. n.*

Haek Dávid, különösen mint epigramm-író, Németországban rövid idő alatt jó nevet szerzett magának. *Wiener Xenien* című munkájában sok szellem nyilvánul, egyes verseselésben. A magyar lyráról szóló ezen kötete nagyrészt saját fordításában mutatja be költőinket s fordításai átlag gördülé keny, ügyes dolgok. A bemutatott költőknél azonban erősen kifogásoljuk a bemutatás arányát, mert semmikép se tartjuk megfelelőnek, hogy míg Bartók Lajos 4 költeménnyel, Kiss József öttel és Greguss Ágost is három verssel szerepel, addig Tompa Mihálynak is csak három, Arany Jánosnak pedig csak négy költeménye jelenjék meg mutatvány gyanánt, e közül is kettő: «Magyar Miska» és a népdalai közül a «Kondorosi csárda mellett» kezdetű. Tehát sem az arány, sem a választás nem szerencsés.

A költeményeket értekezés előzi meg, melynek címe «Das magyarische Schriftentum». Ez utóbbi szót a német nyelvőr («Deutscher Sprachwart») hívei a «Litteratur» szó helyett használják, ép úgy mint a «Schriftleitung»-ot «Redaktion», a «Schriftwart»-ot, «Sekretär» stb. helyett.

Mit szóljunk e 29 oldalra terjedő rövid vázlatról, mely összes irodalmunkat ismertetni akarja a halotti beszédnél egészen Báron Jónásig, ki jelenleg működő kiváló *orvos-tudományi* szakíró? Az ilyen vázlatok megírása először a legnagyobb szakértelmet, másodsor a legnagyobb művészetet követeli, mert hisz «in der Beschränkung zeigt sich erst der Meister». Haek Dávid azonban az elsővel ép úgy nem bír, mint a második kellekkel. Hogy néhány példát idézzünk: Pázmányt mindenütt Pázmándynak, Balassa Bálintot Boldizsárnak nevezi, Pesti Gábor helyett csak «Miszer Gábort» ír, legrégebb költőnkül Vásárhelyi András mellett valami «Gregori»-t emleget s a magyar próza kiváló művelője gyanánt a XVII. században Pázmány (illetőleg Pázmándy) mellett, többek közt Károli Gáspárról se tévén említést.

Zrínyivel kapcsolatban (kinek születési éveül — valószínűleg sajtóhibából az 1616. évet mondja) azon meglepő állításra bukkanunk, hogy a «magyar népben, a nemzeti öntudat daczára is, igen kis mértékben van kifejlődve a — történelmi érzék». Ezt csak oly író állíthatja, ki történelmünket nem ösmeri, mert nem lehet föltennünk, hogy szerző a «historischer Sinn» kifejezéssel ne lenne tisztában. Ép oly meglepő lesz az az állítás is, hogy «igen csekély a magyar népballadák száma» holott csak népköltési gyűjteményeink feletti futó szemle után is határozottan gazdagnak kell mondanunk népköltészetünk ez ágát. S hozzá még a szerző a székegy népballadákat szász és oláh befolyások alatt keletkezetteknek állítja.

E kis kitéréssel szerzőnk azt akarja megmagyarázni, hogy Zrínyi époszát kortársai hidegen fogadták. Listi Lászlót így mutatja be: «Georg oder Ladislaus Liszti,» míg Beniczky Péterről kideríti, hogy korán hunyt el. Valóban, — élete 60. évében; ez elég korán van. Csapkés György is mint Csapkés György van bemutatva, Gyöngyösinkről pedig egyebet nem mond, mint azt, hogy «a Murányi Venus, egy barock stílusú középszerű éposz szerzője». Ha megemlítjük még, hogy szerzőnk előtt Mikes Kelemen mint «Reiseschriftsteller» szerepel s hogy a XVII. században más drámát nem ösmer mint Felvinczy György «Pluto és Jupiter»-jét, számára tehát egész tanodai dráma-irodalmunk nem létezik, — elso-roltuk furcsaságainak egy részét, melyek kis értekezése I. részében foglaltatnak.

A többi részecske tévedéseinek elsorolása alúl a szives olvasó bizonyára fölment bennünket s a latin közmondás vigasztaló fátyolát borítja Hæk úr irodalomtörténeti «tentamen»-jére: «ut desint vires, tamen est laudanda voluntas». Mert hisz végül megvigasztalja a csüggedőket Hæk úr azzal, hogy a magyar irodalmat fiatalnak és szép reményűnek mondja, mely csak ezentúl adand igazán élvezhető. A «reményteljes ifju» nevében tehát megbocsátjuk Hæk úrnak, a mit mi ellenünk vétkezék.

Az egyes költők elé írt jellemzéseik igen mulatságosak, a mennyiben kevés kivétellel mindnyájan vagy «ziemlich talentvoll» vagy «nicht bedeutend» lyrikusok. Látszik, hogy egyiket sem ösmeri, hanem csak néhány anthológiában megjelent vers után ítél. Az aprószentek közül Lisznyay Kálmánt és Benedek Aladárt becsüli legtöbbszörre, lévén az első «einer der begabtesten und beliebtesten Lyriker», míg a másíknak költeményei «bekunden ein bedeutendes Talent». A többiről néhány mutatvány: Csukássy József — «ein nicht unbegabter Poet»; Szász Béla — «als Lyriker nicht unbegabt»;

Wohl Janka — «als Dichterin *nicht ganz* unbegabt», Szász Gerő — «einer der sinnigsten der neueren magyarischen Poeten,» Torkos László — «seine Gedichte sind sinnig und sanghaft» (!), Zalár — «als Poet nicht unbegabt», Szelestey — «kann immerhin zu den besseren Dichtern gezählt werden», Lauka Gusztáv — «zählt zu den besseren Lyrikern», stb.

Azt hiszszük, ily módon minden irodalom lyrikusait végig lehet bírálnunk, a nélkül, hogy bármelyikről valamit mondtunk volna. Mert ezekről többet Hæk úr se mond, összesen hozzátesz taláalomra egy évszámot születési év gyanánt s néhol egy másikat halála éve gyanánt. Így Csengey Gusztávot az 1870-es években halatja meg, holott nekem a 80-as években volt kedves tanárom, s ez idő szerint is lelkesen működik mint tanár Eperjesen.

LEHOCZKY EMIL.

Közhasznu idegen szótár a szó-származás és kiejtés megjelölésével. Irta Füredi Ignác képzőtanár. Budapest, Méhner Vilmos, 1891. 233 lap.

Füredi úr az irodalmunkban feltétlenül, kizárólag érvényesülő Nyelvőr-féle iskola feltétlen és kizárólagos híve, ki még ezen idegen szótárában is, könyörtelenül vet keresztet, mondhatni *fleur de lys*-t, hogy megbélyegezze, oly szókra, mint: † iroda (33. 34. és 37. l.), † bibornok (36), † körülmény (43), † jelvény (44), † szembesít (49), † pinczér (88), † mérnök (90), † bohózat (118), † modor (129), † indok (139), † rövidlátás (141), † igény (173), † szigor (192), † rom (194), † titkár (199), † szilárd (204), † nyomda (224), † erény (230) stb.

A szavak e csoportjához sehogy sem illik az a temetői jelvény, mikor nyilvánvaló, hogy mindenik *él* az uri ember szájában, jó része már a köznépnél is. E perczen kapok egy népköltési gyűjteményt, melyben a Füredi úrtól háromszor is (a 33., 34. és 47. lapon) kisentenciázott s különben is úri körbe termett «† iroda» bátorkodik az egyházaskéri dohányos gányó ajkán új életre kelni:

Ha bemögyök az *iroda* szobába,
Ráborulok törvénszék asztalára.*

Szerzőnk megbélyegzi továbbá az efféle szókat: † fényle (14. l.), † keneny (29), † jóny (30), † hódony (37), † színbü

* Szeged népe. Szeged vidéke népköltése. Gyűjtötte Kálmány Lajos. Szeged, 1891. III. 243.

(39), † tápház (52), † folyany (84), † irla (93), † álaný (144), † metesz (120), † cseleny (129), † tűzöl (194), † kovany (202), † rezgély (222), † üdvlelde (231).

Hisz ezek meg hazajáró lelkek, «quæ non sunt» többé. Rég *meghalt* szók, még pedig csecsemő korokban megsemmisült szók, melyeket nem sírkereszt, hanem a feledés sűrű fátyla, a «nulla mentio» illet meg.

Füredi úr keresztje azonban nem életet vagy halált, hanem a mint a «rövidítések magyarázatából» látjuk «†, helytelen szót vagy képzést jelöl».

Tegyük hozzá: akkor a mikor. Iroda helytelen képzésű, de már szerinte helyesen van képezve, nem lévén megkeresztelve: jelleg, jellem (40), jellegzetes (130), rögeszme (84), gennykutacs (85), étművész, ingyencz (88, 92), kunkor (96), hasonszenvi gyógy mód (98), egyén, egyed (106), betűrejtély (124), falragasz (166), arány, arányos (177), elv (174), üdv (195) meg az elnök (172), melyhez oda tesz valami «elülülő» is. Ez utóbbi nem hangutánzó szó, mint a latin ulula, s magyar értelme: huhu vagy kuvik; avagy miként a latin ululatio, mely üvöltés-re fordul a magyarban. Szerzőnk elüljárót ír (172), tehát nála az orthologoktól felelővénített előlülő értendő *elülülő* alatt.

Ha még aztán azt látjuk, hogy szerzőnk szerint «† raktár» (61) helytelen képzés, de «közraktár» (74) jó; hogy «† pinczér» (88) egyszer rossz, másszor, mint ugyanoly habitusú «pinczér (130)» jó képzés: nem tudnók hányadán vagyunk a helyesen vagy helytelenül képzett szókkal, ha szerzőnk segítségünkre nem sietne egyetemes rend- és módszerével.

Szerzőnk a Nyelvőr elveihez híven keresztrel látja el a nyelvünkbe a német képző megtartásával átvett demolirozóféle igéket, vagy éppen kiveti belőlük a német ízt, s így lesz avancirozból avanceál (23. l.), garantirozból garantál (88. l.), masszírozóból massál (131. l.), s még a sakterolból is saktol (195. l.).

E szavakból kivehető elvei is azonban sűrűn megbicsaklanak; egymást éri nála a brüskiroz, emailiroz, fingiroz, hasardiroz, mappiroz, rangiroz, stb. — mindenik kereszt nélkül.

A szók ezen második csoportja egyenesen rávezet bennünket arra, hogy az előttünk fekvő könyvecskében ne keressünk semmiféle rendszert vagy elvet, mert ezek csak akkor-amikor vannak alkalmazva, minélfogva Füredi úr egész munkájának elvtelenség és rendszertelenség a lépten-nyomon nyilvánuló törvénye.

Egy ugyanazon kikezdésben fordul elő «Achilles sarka» és «Akhilesnek a sarka» (3. l.), Byzantinismus és Bizanz (33. l.); egy helyt siphylis (203. l.), más helyt syphilis (213. l.)

egyik lapon *dinastia* (1. l.), a másikon *dynastia* (70. l.), itt *pirenéi* (100. l.), amott *Pyrenéi* (179. l.) félsziget.

Füredi úr művének ez a rendszertelenség adja meg általános színét, mihez, szintén az egész művön végighúzódo ismertetőjelül járul általános ismereteinek fogyatékosága. Szerinte p. o. Humanismus = bizonyos nevelési rendszer (99.); Quatember a latin «*quatuor tempore* (!) szóktól (származik), a. m. négy fizető nap, ú. m. húsvét sat.» (181. l.) Ahány szó annyi tévedés; az évnegyedkezdo ünnepek és a bányamunkás bér meg az adófizetésre kitűzött napok összezavarása. A *quatuor tempore*-féle alakok nem egyszer fordulnak elő, így a 210. lapon e passus: «*sub conditio* (!) = föltétel alatt.» A latin, francia, angol stb. orthographia elleni vétségek pedig valósággal ellepik a Füredi úr könyvét.

Füredi úrról szólunk, holott e mű bizonyos belső jelek után ítélve, nem a Füredi úré, hanem jószerint csak Füredi úr fordítása. Módszertani szempontból érdekesnek tartjuk feltüntetni, mikép lehet megállapítani, hogy valamely munka fordítás, még pedig németből való fordítás, a nélkül hogy kezünknel lenne az eredeti. Nem bíbelődünk holmi apróságokkal. Nem sok ügyet vetünk arra, hogy szerzünk az angol *ale* magyar kiejtését ehl-nek, a francia *billet*-t bijeh-nek, *blanc*-t blang-nak írja, vagyis mindeniket német orthographiával; hogy kazikáról beszél (117), melyben a német «*z*» áll a magyar «*c*» helyett.

Nem, — efféle jelek alapján a németből fordítás bélyegét nem ütjük rá egy eredetinek jelentkező munkára. Azok az ismérvek, melyek minket erre a tudatra vezettek, sokkal hosszabb lélegzetű tárgyalást kívánnak; mert nem egyszerű fordításról, hanem combinativ fordításról, Leiter Jakab et Comp.-ról lesz szó. A *fordító* mint *ferdítő* árulta el a mit el akart takarni, mely szerencsétlenséget az olasz irodalom a magyarhoz hasonlóan fejez ki a *traduttore* és *traditore*-féle szójátékkal.

Füredi úr jelen műve ekkép kezdődik: «*A*», pénzeken az első pénzverő helyet jelöli; nálunk p. Körmöczbányát.»

Mindenben a mi politicum, szerzünk még járatlanabb mint a linguisticában. Nála: «*hurra!* orosz és angol bátorító harczi kiáltás» (99. l.), holott honvédeink is azon lelkesülnek; a «*Viribus unitis*, egyesült erővel, *felsőleges királyunk* jelszava» (229. l.), bár egy «képzőtanár», kinek műveit a közoktatási tanács dédelgeti, tudhatná, hogy a *Viribus unitis* a *felsőleges császár* jelszava, míg a mi királyunké: «Bizalmam az ősi erényben».

Ily politikai műveltségű írónak, — a pénzverdére térve vissza, — nem imputálhatjuk, hogy ismerné az országos törvényt, melyben ki van mondva: «Mindennemű pénzen meg-

jelöltetik a pénzverde, honnan kikerült, még pedig *KB. jelenti Kőrmöczbányát, a GyF, Gyula-Fehérvárt.* (1868: 7. t. cz. 9. §.) Hanem hogy egy vörös krajczár ne fordúlt volna meg kezén, azt ép úgy nem tehetjük föl róla, mint a mily bizonyosak vagyunk abban, hogy egyet sem nézett meg jól. Másképp okvetlen meglátja a magyar krajczár évszám alatti szérűjén a törvény-megállapította «KB» jegyet, Kőrmöczbánya kezdőbetűit.

Tévedésének okát is látjuk. Ballagi Mór Magyar-német szótára legelején e passust találta:

«*A*, bedeutet auf *alten* österreichischen Münzen den Prägeort: Wien, auf französischen: Paris, auf preussischen: Berlin». Ez teljesen szabatos tétel, melyben még az is ki van emelve, hogy csak *régi* osztrák pénzekon jelenté az *A* betű Bécsot, mint pénzverő-helyet. Ma már, mióta a prágai, milánói, velencei stb. pénzverdék megszüntetettvén, egyedül a bécsi maradt meg Ausztriában, ottani pénzekon igen helyesen fölöslegesnek tartják kitenni, hogy hol verték, mikor az államnak mindössze egy pénzverdéje van. Nálunk, míg a Gesammtreichban voltunk pénzügyileg, *B* volt a kőrmöczi pénzverde jele; a magyar kormány 1872-ben megszüntette ugyan a gyulafehérvári pénzverdét, de azért a «K. B.» jelet — a fön-
tebbi analogia szerint egészen fölöslegesen, voltaképp azonban alkotmányos törvénytsiztelettel, — most is megtartja egyetlen pénzverdéje veretein.

Már most mi vezette félre Füredi urat? Nyilván német forrásműve, melyet magyarizálni óhajtván, Ballagi szótárának magyar-német felében az előbbi meghatározást, német-magyar részében meg csak ennyit lelvén «*W* (mint pénzverés helye) a birodalmi fővárost jelenti, pl. franciaországi pénzen Párist», — úgy combinált, hogy mivel Budapesten nincs pénzverő, a kőrmöczi meg olyan híres, hogy ő is tud róla: *A* nem jelenthet mást mint Kőrmöczbányát. Addig persze nem emelkedhetett fel, hogy a vereteken az alphabeticus rendszer a centralizált államok ismertetőjele, melyben a városok nem Istenadta nevük kezdőbetűi, hanem rangjuk szerint vannak betűsorba állítva, hogy így is kifejezésre jusson a fő- és székváros, a birodalom szívének előszere minden egyéb hely fölött.

Miként az *A* viszonylik Kőrmöczbányához: úgy viszonylik szerzőnk Walpurgis-éje a Gellért hegyhez. «*Walpurgis-éj*, — úgymond — május elsejét megelőző éjjel; ekkor gyűlnek össze a boszorkányok a Gellért-hegyen». (232. l.)

E cikk nem lehet más mint németből fordítás. A német boszorkányok diabolica consultatióikat a Blocksbergen tartották. A mi Szentgellért-hegyünk régi német neve Blocksberg lévén, e névrokonság révén kerülnek a mi boszorkányaink

is a Gellérthegyre. A boszorkány-perekből kivehető néphiedelem szerint azonban legtöbbször más helyt jönnek össze. A Peleskei Nótárius Toty Dorkója is — szerencsés leleménnyel — nem a Gellérthegyen, hanem az ecsedi pusztavárban, kígyók-békák közt járja a boszorkány-tánczot.*

Mind a mellett a boszorkányoknak a Gellértre küldése, mivelhogy Dugonicsnál s perekben is előfordul,** még megállhat.

De már az, hogy épen a Walpurgis-éjen tánczoltak volna ott: egészen német forrásra vall. Prætorius 1668-ban külön dissertatiót adott ki a boszorkányok blocksbergi összejöveteléről: «Blockes Berges Verrichtung oder geographische Bericht von dem alt berühmten Blockes Berge in gleichem von der Hexenfahrt und Zaubersabbathe, so auf solchen Berge die Unholden aus ganz *Deutschland* jährlich den 1. Mai anstellen sollen» cím alatt.

Ez a Walpurgis-Nacht, melynek évadján azonban, a kezemen megfordult boszorkánypererek, valamint a régi irodalomból vett jegyzeteim szerint, *hazai* boszorkányaink *sohasem* jöttek össze; még az emlékeinkben említett legközelebbi napot, Szent-György éjszakáját is (április 24.), majd egy hét választja el a Walpurgis-éjtől. Miből — Füredi úrra nézve — az következik, hogy szóbanforgó commentárját kétségtelenül németből fordította.

Szerzőnknek németből való meggondolatlan ferdítésére, meg egyébre nézve is! — korona-tanú műve 44. lapjának két tétele:

1. «*Cohorta*, (latin) a. m. csapat (a legió tizedrésze)».

Hogy lett a *cohors*ből *cohorta*? Nagyon egyszerűen. Szerzőnk Heysében, Freundban, vagy másutt erre a pontra bukant: «Die *Cohorte*, (lat.) eine römische Kriegerschaar, der 10. Theil einer Legion». *Cohorte* előtt pedig a nőnemű *die articulust* látván, latinban is megadta neki a nőnemű végzetet, mely combinációnak *Cohorta* lett a természetes eredménye.

* Eddig pemetére ült, mint képzelt lóra,
Mint maga asszonya, ült most szénvonóra.
Eztet ugratta ő mind télbe mind nyárba,
Ezen nyargalt mindég az *ecsedi várba*.
Itten társaival leginkább vigadott,
Kígyók békák között, nagy bálokat adott.

Gvadányi: A falusi nótáriusnak elmékedései, stb. Pozsony, 1796. 143. l.

** Kazinczy, egy névtelenül kiadott füzetkéjében (*Vitkovits Mihály bardtomhoz*. Széphalom, 1811. 11. lap.) Olympussá avatta a Gellértet:

•Az Istenek nagy gyűlést hirdetének
A *Szengellér hegyén*, s Árpád királyunk
A nemzet iróját mind bémutatta. •

Ugyanazon a lapon, öt sorral alább a cohorta szakasz-
tott mására akadunk.

2. «*Cölibatum*, nőtlenség (kath. papoké)».

Ennek az a magyarázata, hogy szerzőnk német forrásában
nem levélv egyebet mint: «*Das Coelibat*» stb. — a szó végét
a maga feje szerint latinizálta, szokásos combinatív módszeré-
vel: ha *Coelibat* (legalább a németben) semleges nemű, latinúl
nem lehet más mint *coelibatum*. Így lett a *caelibatusból* (a. m.
nőtlenség) *cölibatum*.

És ez a munka, melynek lapjai közt ennyi tudatlanság
lapul meg, irodalmi közviszonyaink nem csekély compromit-
tálására, — a lehető legjobb *auspiciumok* közt megy a nagy
közönség közé. Hadd mondjuk el miért?

— Miként az úgynevezett «*Schmutz-Concurrenz*» az ipar
terén: úgy bizonyos pénzügyi tekintetek túltengése az iroda-
lom nem egy dűlőjén is időről-időre lehetetlenné teszi a jóra-
való termelést. Élelmes kiadók olcsó munkaerőkre vadászva,
a közönség tájékozatlanságára s az irodalmi kritika hiányára
számítva, gyárilag készült Somogyi-féle Magyar Lexikonok-
kal, Füredi-féle szótárakkal árasztják el a piacot, minek az
a káros hatása mutatkozik, hogy jó ideig senki sem mer
vállalkozni ismerettár vagy idegen-szótár kiadására, mert hisz
a közönséget házaló-kalmárok ellátták már afféle művekkel.

Világszerte észlelhető jelenség ez úgy a közzgazdaság,
mint az irodalom mezején. De az már kevésbé egyetemes
jellegű tünet, hogy ily konyhán költ, nyilvánvalóan érték-
telen műveket, központi, országos hatóságok kitüntető aján-
lata vezessen a közönség elé. Füredi úr szótárai e catego-
riába tartoznak juxta praefationem hujus operis, melynek élén
e kuriózus szavakat olvassuk: «A szíves fogadás, melyben
magyar-német és német-magyar Szótáraitam a sajtó, a nagy
közönség s a Nagyméltóságú közoktatásügyi ministerium annak
idején részesítették, arra buzdított, hogy a magyar olvasó-
közönség használatára Idegen szótárt is írjak». A Nagyméltó-
ságú közoktatásügyi ministerium említésénél Füredi úr —
kinek ilyen fajta nyilatkozataiban nem szabad kételkednünk —
csillag alatt ezt a valóban följegyzésre méltó megjegyzést
teszi: «Magyar-német szótáram ugyanis az *egyedüli szótár*,
melyet az orsz. közoktatási tanács valamennyi közép-, keres-
kedelmi, ipar-, polgári s másnemű iskolák számára segéd-
könyvül *általánosan* engedélyezett».

BALLAGI ALADÁR.

* **Még egy szó Horváth Ádámról.** Azon bírálat ellen, mely «Horváth Ádám életrajza» című tanulmányomat vizsgálja e folyóirat 3-ik füzetében, — könnyű a védekezés, mert arra a tények egyszerű jelzésével is megfelelehetünk.

Amaz ismertetés első kifogása az, hogy ítéleteimben ellenmondásokra találhatni s hogy Horváth Ádám életének úgyszólva csak külső történetét adom? De van-e az egész bírálatban csak egy hely is, a mely jelezné, hogy valamelyik állításommal ellentétbe kerültem volna, vagy azt, hogy Horváth lelki fejlődése — a családi élet viszonyain kívül — azon határig, a meddig a felkutatott adatok engedik, nem eléggé világos. Úgy látszik, bírálóm Horváth házas életének rajzára érti azt az ítéletet, melyet aztán általánosítva az egész életrajzra ki szeretne terjeszteni. Pedig dolgozatom azon helyei, a melyek Horváth otthonáról szólnak, mindenütt hangsúlyozzák, hogy költőnk életében legkivált ennél a mozzanatnál szorul a monographus combinatióra. Horváth háromszor nősült. Első nejétől elválík 1793-ban s négy hónappal az elválásra ismét megházasodott. Második nejével szintén kevés ideig élt jó viszonyban, de ettől — szégyelvén a másodszeri válást — csak a toro et mensa szakadt el 1808-ban; második neje 1818 jun. 18-án meghalt s a sír szélén járó Horváth Ádám már aug. 12-én újra esküszik Kazinczy Klárával. Én azonban e sajátóságos életviszonyt egy combinatióval magyarázom. Horváth még nem volt több huszonkét és fél évesnél első nősülése idejében; egyik verse azt sejteti, hogy e lépésre meggondolatlanul adta magát, aztán hasztalan sovárgott a családapá öröme s e közben tilos viszonyba lép egy ref. lelkész nejével.

Számos költeménye bizonyítja, hogy volt szóhajtó is — talán több is, — a ki költőnk nejében a féltékenység mérgét elhintette. Megtörtént 1793-ban az elválás s reá gyorsan a második nősülés. S mivel a két tény nagyon közel esett egymáshoz, azt sejttem, hogy H. az új házasságot tekintette mentő eszköznek, a mely az előbb jelzett tilos viszonyból kiragadja. De második nősülése szintén nem hozta meg azt a családi örömet, a melyet az elsőben is hiában keresett s lehet, hogy a magyar-székelyi ref. predikátor nejétől már több évvel a második kötés után nyerte azt az álhírt, hogy Horváth az elválás és második nősülés között egy leányka apja lett: a Kazinczy Kláráé. Volt tehát egy körülmény, mely a sovár családapát a viszonyok kényszerével hajtotta oda, a honnan menekülni kívánt. Nincs sehol egy szó adat is arra, hogy költőnk, ezt az őt megtévesztő hírt második nősülése előtt kapta volna s így ő feltevésem szerint saját hibáján kívül oly helyzetbe került, a melyben a családapá

érzésének feláldozta a hitestárs fogadalmát. Később Horváth a Klára anyjától megtudta, hogy a leányról nincs helyes értesülése s ekkor költőnk csupán azért, hogy annál «bátor-ságosabbá» tegye Klárát vagyonában, újra megházasodott. Birálóm jónak látta az itt közlötteleket egyszerűen mellőzni; pedig talán e hypothesisist kellett volna megdönteni, vagy módosítani s még akkor sem lehet joga ahhoz a feltevéshez, hogy rajtam is múlik a homály el nem oszlatása, a mely H. házasságát takarja.

Második kifogása bírálómnak az, hogy háromszor-négy-szer is belefogok a házasság történetének elmondásába. Szá-lítsuk le e számot kétszerre. Mert tanulmányom életrajzi részé-ben két helyt foglalkozom e themával. Horváth költészetének jellemzésénél pedig tisztán egy idézet megértéséhez — és nem a kérdéses viszony fejtegetéséhez — közlök egy mozzanatot családi életéből. S e tény jól megvilágítja recensensem eljárását az adatok elsorolásánál. Téves ugyanis amaz állítása is, hogy a Kazinczyhoz való viszonyt csak egyoldalúan, a Horváth levelei alapján ismertetem. Művemnek a 39. meg 103. oldalán, a lap alján levő jegyzet egyenest a Kazinczy leveleire hivatkozik.

A harmadik kifogás szerint Horváth Ádám költészetét helytelen szempontból ítélt meg, mert elmulasztottam ki-mutatni a kapcsolatot, a mely a H. és a Gyöngyösi költészete között van. Én H. költészetének elemzésénél kerestem azon vonásokat, a melyek állandó elemekül tűnnek fel. Jeleztem verseinek könnyed technikáját, az ókori költészet hatását, a vallásos és bölcselkedő elemet, költészetének lyrai részleteit, azután szóltam eposairól, a melyek nem a compositio jeles-sége folytán illenek bele a körvonalozott keretbe, hanem a Hunniás egy pár szép lyrai helyével, eleven leírásaival, a Rudolphias pedig hibátlan formájával; legvégül pedig szól-tam a Horváth költeményeiben található népies motivumokról. Gyöngyösivel rokon vonásairól így nyilatkozom művem 159. lapján: Az «Arany itéletét Gyöngyösiről ide is alkalmazhat-juk. Gyöngyösi, tárgyának kisebb értékű csoportosításán felül nem tudott emelkedni. Így látjuk Horváthnál is.» S ez állításomat példákkal igazolom a Hunniásból. Továbbá: «De van még egyéb közös bélyeg is a *kettő* költészetén: a mytho-logiai alakok, vagy allegoricus personificatiók szerepeltetése». Gyöngyösi írói sajátosságai e két idézetben jelzettekén kívül, eleven leírásaiban, a lyrai részletekben, meg amaz okoskodva rhetorizáló kitérésekben nyilvánúlnak, a melyek az elbeszélés menetét mindegyre megakasztják. S én nem e vonásokat állítom össze a Hunniásból? Csakhogy a Hunniásban talál-ható lyrai helyek és eleven leírások szerintem a Gyöngyösi

hatásától menten, egyenest a Horváth írói egyéniségében gyökereznek.

S ép ily tévedés Lázár úrnak azon állítása is, hogy a leoninus versekkel fellépő Horváth a Kazinczy hatása alatt szokott le ez ízetlenségről. Mert már a Holmi II-ben is, a mely az első levélváltás idején majdnem egészen készen volt, csak egy ilyen formájú vers van, egy tréfás alkalmiság.

E kifogások megdöntése után, lássuk az apró köztöködések. Lázár úr idéz H. egyik költeményéből két sort s csodálkozik rajta, hogy azok szerintem népiesek. A tény pedig ez: tanulmányom egy idézettel záródik s szerintem e citatum is bizonyítja, hogy Horváth szerencsésen utánozta a népköltészetet. Lázár úrnak pedig tetszett ez idézetből az első hat sort elhallgatni. Én azonban újból közzé teszem az egészet:

Ne menj el, mégegyszer fedezd be szememet
Nyugtass édes álom tovább is engemet.
Szebbek a te szádnak édes szerelmei
Mint a fűvön játszó gyöngyharmat szemei.
Szép a te öledben gyöngén rengettetni
S búját elfelejtve a búsnak nevetni.
Tudom mikor Bacchus ágyat tőled kére s
Tudom semmit sem ér nálad nélkül Céres.

Most már csak az a kérdés, hogy vajjon én azt a két sort tartom-e népiesnek, vagy pedig ama két sor daczára is van-e népies színe ennek a kis költeménynek? A bíráló utója jelzi, hogy adós maradtam egy datummal, a mely bizonyítná Horváth szerzőségét a Kölcsey ellen írott költeménynél. Én nagyobb pontossággal fogom bírálóm tudvágyát kielégíteni, mint a melyet tanúsított velem szemben az adat- és idézet-közlésnél. Van az Akadémia tulajdonában a Horváth reliquiák között, két nagy negyedretű kötet. Jó részt jelentéktelen versek gyűjteménye ez, az úgynevezett Göcseji Helikon kísérletei. A kötetek tartalomjegyzéke jelzi a szerzőket is s a fennebb említett versnél rátalálhatni a Horváth Ádám nevére. Végül azt mondja Lázár úr, hogy Horváthnak legnagyobb érdeme — s én meg sem említem! — régi költeményeinknek gyűjtése. Ha meggondoljuk, hogy irodalomtörténeti kézikönyveink, s a Bartalus Orpheusa — a melyből pedig többször idéztem — szintén megemlítik Horváthnak e tárgy körüli működését: talán csak én sem hagyom figyelmen kívül s könyvemnek 114—15. lapjain a róla szóló említés meg is található.

Hogy én nem ezt tartom Horváth Ádám legnagyobb érdemének, ez tiszta egyéni felfogás dolga, melyet akár helyeselni, akár gáncsolni, meddő foglalkozás.

Dr. GARDA SAMU.